

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЛАТЕНТТІ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Еменова Назира Ерболовна, Муратова Самал Абаевна

emenova.nazira.98@mail.ru. muratova22@list.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Заң факультеті,
«Құқықтану» мамандығының 3 курс студенттері,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – з.ғ.к., доцент Ашимова Э.А.

Әр түрлі шетелдік авторлардың жасырын қылмыс проблемасына деген ғылыми көзқарастарын зерттей отырып, бұл проблема біздің қоғамымыздың алдында ғана емес, басқа да елдердің алдында да аса маңызды екені анық. Тек осы проблеманы зерттеудің жалпыланған тәжірибесін ескере отырып, қылмысты одан әрі латентизациялауға қарсы әрекет ету жөніндегі алдын алу шараларын құрастыруға болады. Жапониядағы латентті қылмысты зерттеу тәжірибесі қызықты. Жапон қоғамының құқықтық жүйесі оның бірегейлігіне, ерекше тиімділігіне және басқа ғалымдардың салыстырмалы түрде нашар зерттеуіне байланысты ерекше қызығушылық тудырады. Әлемнің барлық дамыған елдері арасында тек Жапония жаһандық қылмыстылықтың өсуінен зардап шекпейтіні кеңінен белгілі: қылмыс коэффициенті Батыс Еуропа мен АҚШ елдерінің ұқсас көрсеткіштерінен бірнеше есе төмен. Демек, Жапония қылмыс тұрғысынан ең қауіпсіз ел болып табылады. Жапон үкіметі елдегі қылмыстың төмен деңгейінің тұрақтылығын мақтан тұтады, бұл қылмыстық әділет жүйесінің тиімді жұмыс істеуін және экономикалық даму нәтижелерін бөлудегі әділдігін түсіндіреді. Алайда, қылмыстың латенттілік проблемасы осы, табысты елде де өте маңызды рөл атқарып тұр. Мәселен, 2010 жылы Токиода Тиеда-ку өткен қылмысты қысқарту жөніндегі халықаралық симпозиумда Жапония ұлттық полиция агенттігінің бас комиссары Такахару Андо өзінің кіріспе сөзінде атап өтті; 2003 жылы қабылданған қылмыстан тұрақты қоғам құру жөніндегі жоспар негізінде мемлекеттік саясат шараларын біртіндеп жүзеге асырудың арқасында Жапониядағы қоғамдық қауіпсіздік айтарлықтай жақсарды, бұл туралы полицияға белгілі болған қылмыстар санының күрт төмендеуі куәландырады. Нәтижесінде, полицияға белгілі болған қылмыстық қылмыстардың саны 2003 жылы құлдырай бастады және одан кейінгі жеті жыл ішінде төмендеу үрдісін жалғастырды. Бұл Жапониядағы қауіпсіздік жағдайы үнемі жақсарып келе жатқанын айғақтайды, алайда, бұл қылмысқа қарсы күрестің дәстүрлі аймақтарында орын алады. Жапон қоғамы осы құбылыстан толық қауіпсіз емес. Қылмыстық-құқықтық саясатты қалыптастыруда ресми статистиканың жақсы көрсеткіштеріне ғана негізделмеген жөн. Мысалы, әйелдер, балалар, қарт адамдар және қоғамның басқа да осал мүшелері құрбандары болатын

бірқатар қылмыстарды полиция әрдайым тексермейді, бұл азаматтардың күнделікті өмірі үшін терең алаңдаушылыққа әкеледі [1].

Қылмыстың әлеуметтік құбылыс ретінде зерттелуінің басты нүктесі әртүрлі статистикалық деректерді талдауға негізделген оның дұрыс сандық бағасы болып табылады. Жапонияда да басқа елдердегі сияқты, қылмыстың есебін мемлекеттік органдар жүзеге асырады. Ең алдымен, бұл бас полиция басқармасының статистикалық материалдары (бас полиция басқармасының қылмыстық департаменті дайындайды), прокуратура органдарының, пробация қызметінің және пенитенциарлық органдардың статистикалық жылнамалары (Әділет министрі хатшылығының қылмыстық заңнаманы зерттеу бөлімі шығарады), сот органдарының статистикалық жылнамалары (Жоғарғы Сот хатшылығы шығарады). Аталған құжаттармен қатар, Әділет министрлігінің кешенді ғылыми-зерттеу институты қылмыстың жай-күйі және құқық бұзушылармен қарым-қатынас тәжірибесі туралы статистикалық деректерді жинақтап, оларға түсініктеме бере отырып, жыл сайын "Қылмыс туралы Ақ кітап" түрінде шығарады [2].

Зерттеу орталығының мәліметтері бойынша, 2009 жылы Жапонияда қылмыстар туралы 1 703 044 өтініш тіркелген, 544 699 қылмыстық іс тергелген, демек, өтініштердің 31,2% - ы бойынша қылмыстық істер қозғалған, Қазақстанда осы жылдың ұқсас кезеңінде бұл көрсеткіш 75% - ға тең, ал 2011 жылы 70% - ды құрады. Тіпті, осындай көрсеткіштерде жапон криминологтары латенттілік қылмыстарды еркін тіркеу салдары болып табылмайды деп ойлауға бейім. Бұл құқық қорғау (тергеу) органдарының қызметін ведомстволық бағалаудың негізгі критерийі тіркелген қылмыстардың динамикасы немесе деңгейі емес, олардың ашылу деңгейі болып табылатындығымен түсіндіріледі. Егер Қазақстан мен Жапонияны осы көрсеткіштер бойынша салыстырсақ, біздің елімізде қылмыстар туралы өтініштер бойынша тергелетін қылмыстық істердің саны 4 еседен астам аз екенін көруге болады, бұл біздің елде тіркелген қылмыстық заңның бұзушылықтарының тергелмеген көп саны туралы куәландырады.

Әрине, полиция тіркейтін оқиғалардың кейбір бөлігі әрдайым қылмыс ретінде сараланбайды. Сонымен қатар, Жапониядағы виктимологиялық зерттеулердің нәтижелері біраз алаңдатты. Зерттеулерге сәйкес жапондықтардың 54,3% – ы пәтер ұрлығының, 34,7% – тонаудың, 17,3% - алаяқтықтың немесе ұрлықтың құрбаны болудан қорқады. Бұл Жапонияның ресми статистикасына сәйкес аталған қылмыстардың құрбаны болу ықтималдығы тиісінше 0,9%, 0,01 және 0,7% - ға тең. Халықтың қылмыс алдындағы қорқынышы да өсе түсуде, бұл жапон қоғамындағы латенттік қылмыстардың деңгейінің артуын куәландырады [4].

Латенттік қылмыстың өсуін ынталандыратын негізгі фактор жапон қоғамы үшін дәстүрлі емес батыс құндылықтары мен ұстанымдары басым болып табылатын Жапонияның «вестернизация» (батыстандыру) үдерісі сөзсіз болып табылады. Бұл жапон қоғамының урбанизация және әлеуметтік мәдени өзгерістерінде айқын көрінеді. Мәдениет дағдарысының себебі, халық

арасында қылмыстылыққа, қылмыстық актілердің жанжалдануымен және оларды соттау элементтерінің жоқтығымен боялған ақпараттың үлкен ағыны болып табылады. Қоғамның қазіргі даму кезеңіндегі мәдениеттің құлдырауы проблемасы көптеген еуропалық елдерде өткір тұр, бұл туралы 2012 жылы Англия мен Франциядағы халық толқулары айғақтайды, құқықтық және мәдени нигилизм біздің еліміз үшін де айтарлықтай өзекті мәселе болып табылады.

Қылмыстылықты криминологиялық бағалау үшін аса маңызды проблема статистиканың көрсеткіштерін сөзсіз бұрмалайтын "қараңғы цифр" (жасырын қылмыстың шамасы) құрайды. Өткен ғасырдың 70-ші жылдары Жапонияның бас полиция басқармасы латентті қылмыстарының санын ескере отырып, қылмыстың нақты көлемі ресми статистиканың мәліметінен кем дегенде екі есе артық деген қорытындыға келді. "Жапонияның Қазақстанмен салыстырғандағы ерекшелігі-зардап шеккендердің полицияға жүгінбеуі, себебі оған сенбейтіндіктен емес, негізінен келтірілген зиян мен рәсімдік сипаттағы қолайсыздықтар салдарынан» [4].

Латентті қылмыс мәселесі жапон криминологтары үшін өзекті болып табылады. Жапондық криминолог Кинити Миядзава өз зерттеулерінде ҚК көзделген барлық жасалған қылмыстарды (автокөліктерді қоспағанда) *тіркелген* (белгілі болған полицияларға) және *жасырын* деп бөлуге болатынын анықтады. Тіркелген қылмыстардың санын 100% - ға қабылдап, тиісті санауды жасап, ғалым латенттік қылмыстардың жалпы саны ресми статистиканың мәліметінен 2 есе артық деген қорытындыға келген. Қылмыстың нақты құрамы бойынша бөле отырып, біз деректердегі елеулі айырмашылықтарды байқай аламыз, мысалы, вандализм ретінде жіктеуге болатын қылмыстардың нақты саны Ішкі істер органдарының деректерінен 25 есе артық, тұрғын үйге басып кіру – 4 есе, иемдену – 4 есе, алаяқтық – 2,5 есе. Осыдан, қылмыстың нақты көлемі статистика мәліметтерінен кем дегенде екі есе артық екені көрініп тұр. Бопсалау, заңсыз кәсіпкерлік, ойын бизнесін ұйымдастыру және т. б. сияқты жасырын қылмыстардың көпшілігі қылмыстық топтармен жасалатыны да маңызды. Мысалы, әлемдегі ең қауіпті және ықпалды адамдардың бірі ретінде бағаланатын Бориокудан (Якудза) деп аталатын трансұлттық ұйымдасқан қылмыстық құрылым елдегі барлық қылмыскерлердің 72,4% - ын біріктіреді (бұл ұйымның мүшелері якудза, сокайя – жауынгерлері, олардың жастар арасынан көмекшілері, қылмыстық резерв-сансита) [5]. Жапондық қылмыскердің жылдық табысы "Хонда" немесе "Тошиба" түріндегі концерндердің табыстарынан кем болмайды. Борекудан үлкен қаржы резервтері оларға қоғам өмірінің барлық салаларына еніп, заңмен тыйым салынған жезөкшелікті және ойын бизнесін ұйымдастырумен айналысуға және биліктің жасырын қамқорлығында болуға мүмкіндік береді [6].

Біздің елде ұқсас процестер орын алуда. Мәселен, барлық үлкен қаржы резервтерін жинаған қазақстандық қылмыстық құрылымдар жоғары

мемлекеттік органдар арасында сыбайлас жемқорлық қарым-қатынастарды дамытуға қаржы құю жолымен жасаған қылмыстарды жасыруға тырысады.

Қылмыстың жекелеген түрлерінің латенттілігін зерттеуге келетін болсақ, қазіргі уақытта Жапонияда зорлау сияқты қылмыстың неғұрлым жасырын түріне баса назар аударылады. Осыған байланысты "қылмыс туралы Ақ кітабынан" алынған ресми полиция статистикасының мәліметтері ерекше назар аударартады. Сонымен қатар, латентті қылмыстардың осы түріне Джон Д. Ешико Фудзивара және Сагисак заманауи зерттеу жүргізді [7]. Ол Жапонияда осы қылмыстан зардап шеккен адамдардың саны ресми статистиканың деректері бойынша әрбір 100.000 әйелге шамамен 3-ке жуықты құрайтынын көрсетті, алайда бұл сан шындыққа сәйкес келмейді. Зерттеу барысында студенттер мен үй шаруасындағы әйелдерден сұралып, құқық қорғау органдарынан оларға қарсы жасалған қылмыстарды жасыруға алып келген бірқатар себептерді ашты:

1) отбасы, достары, таныстары, көршілері, жұмыс жөніндегі әріптестері және т. б. жағынан мәдени қысым;

2) қылмыскер құрбанның танысы болып табылған;

3) дене жарақаттары болмаған кезде құқық қорғау органдары қызметкерлерінің тарапынан өтініштер осы қылмыс туралы арыз бермеуі. Сонымен қатар, қылмыстың жасырылуына байланысты қылмыскерлер көп жағдайда осы қылмысты қайталап, тіпті бірнеше рет жасаған.

Қозғалған екінші маңызды проблема-бұл қылмыстық статистиканың шынайылығын, оның нақты деректермен қамтамасыз етілуі. Осы проблемаларды шешудің кілті (жапон криминологтарының пікірі бойынша) қылмыстық виктимизация деңгейін анықтау үшін жалпыұлттық сауалнаманы ұйымдастыру, сондай-ақ полиция қызметкерлерінің кәсіби даярлығын арттыру болып табылады [8]. Талдау көрсеткендей, жасырын қылмыс Жапонияда, тіпті мұндай қолайлы елде бұл мәселе бар. Шешілген мәселелер орнында жаңа, ал терең әлеуметтік үдерістерді талдау, қолайсыз болжамдарға себеп болуы мүмкін. Қылмысқа әлеуметтік ықпал ету оған қарсы күрестің тиімді шараларын қалыптастыру және жүзеге асыру мақсатында ресми статистикаға кірмеген, мүмкін болатын, жасырын, ескерілмеген қылмыстарды ескеруге тиіс [9]. Қазақстанда қазіргі уақытта жасырын қылмысты зерделеумен мақсатты түрде айналысатын қандай да бір мамандандырылған мемлекеттік органдар жоқ, сонымен бірге жекелеген авторлар осы проблеманы ғылыми зерттеу қылмыстық статистика көрсеткіштерін түзету мақсатында бұрыннан жүргізіліп келе жатқанын атап өткен жөн [10].

Өткен ғасырдың 60-шы жылдары латенттік қылмыс мәселесіне назар аударған алғашқы авторлар А. А. Герцензон, Н. Н. Кондрашков, А. С. Шляпочников, Ф. Захаревич және т. б. Статистикалық деректердің нақтылығы мәселесіне қатысты Ф. Захаревич былай деп жазды: "Статистикалық кестеде көрсетілетін қылмыстар санының артуы, оларды

ашу үшін қабылданған ең жақсы жүйенің ғана көрінісі бар. Сот төрелігінің қолына берілген арестанттар саны, өзенде жүзіп жүрген балықтардың санын көрсетпейтіндей, шынайы жасалатын қылмыстар саны үшін жеткілікті құрал жоқ..." [11]. Бірақ латентті қылмысты мақсатты зерттеу өткен ғасырдың 70-ші жылдары ғана басталды. Дәл сол кезде латентті қылмыстың іргелі мәселелерін зерттеу басталды, оны анықтау және өлшеу, бұл Ю. Д. Блувштейннің, Г. И. Забрянскийдің, А. С. Шляпочниковтың және т. б. еңбектерінде көрініс тапты [12].

Мәселен Ресейді алсақ, қазіргі уақытта жасырын қылмыс ресейлік авторлармен екі позицияда қарастырылады: кешенді және жасырын қылмыстардың жекелеген түрлері бойынша [13]. Латентті қылмысты кешенді бағалау, оның түсінігі, себептері мен жағдайлары С. М. Иншаков, Н. В. Сазон және т. б. авторлардың назарын, латенттік қылмыс ұғымы мен табиғатын анықтауға басты назар аударады. Мысалы, Н. В. Сазонова "мемлекеттік статистикалық есеп жүйесіне кірмеген, пайда болу мен дамудың белгілі бір ерекшеліктерімен, әлеуметтік және қылмыстық-құқықтық сипатымен, өзінің сапалық және сандық сипаттамалары, уақытша және кеңістіктік шекаралары бар қоғамдық қауіптілігімен сипатталатын қылмыстардың жиынтығында сыртқы көрінген бөлігі" ретінде латентті қылмысты анықтайды» [14].

Бұл ұғымның тар анықтамасын С. М. Иншаков береді, ол жасырын қылмыс деп нақты қылмыстың тіркелмеген бөлігін түсінеді [15]. Жоғарыда айтылғандардан қорытынды жасауға болады: қазіргі уақытта латент қылмысының жалпы түсінігі жоқ болса да, осы құбылыстың белгілі бір жалпы белгілері оның көптеген анықтамаларында бар.

В. В. Лунеевтің жасырын қылмыстылық проблемасына процесс ретінде көзқарасы жеткілікті қызықты. "Қылмысты латентизациялау" ұғымын пайдалана отырып, автор оны анықтау және ескерту тарапынан жасырын қылмысты қарастырады, оның ауқымын куәландыратын мазасыз фактілерді көрсетеді. Ресей құқық қорғау органдарына тән емес сипаттамаларды бере отырып, ол, атап айтқанда, «талданатын деректер қоғамда құқық қорғау органдары қылмысты тек қағазда ғана бақылап отырғандығын растайды...» [16].

Қазіргі заманғы оқу құралдарындағы пәнаралық жасырын қылмыс мәселесі өзінің кешенді көрінісін жиі табады. Мысалы, А. И. Долгова редакциясының криминология жөніндегі оқулығында латын қылмысы – халықаралық деңгейде зерттелетін және сол тәртіппен шешілуге жататын көпәспектiлi проблема деп айтылады [17]. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова редакциясымен шыққан оқулық латенттік қылмыс ұғымын анықтаумен қатар, оның пайда болу механизмін анықтайды, оның ішінде жасырын мәлімделмеген қылмыстар, ескерілмеген қылмыстар және анықталмаған қылмыстар [18].

Сонымен қатар, бірқатар авторлардың пікірінше, егер жасалған қылмыс заңды салдарға әкеп соқса, онда іс жүргізу аспектісінде латенттілік туралы айтуға негіз жоқ. Т. Ю. Ельскененің пікірінше, құқық қорғау қызметінің

тәжірибесі қылмысты іс жүзінде анықтаусыз және оларды жасауға кінәлі адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тартусыз қылмыстың ресми анықталуы мен ескерілуі фактілерін біледі [19]. Бұл ретте Р.М.Акутаев жасырын қылмыс деп қылмыстық-құқықтық ықпал ету және кінәлі адамдарды қудалауды және жауапкершілікке тартуды жүргізетін органдар тарапынан ықпал етуге әкеп соқпаған әрекеттердің жиынтығын түсінеді.

Жасырын қылмысты зерделеудің кешенді тәсілінен басқа, мәні жасырын қылмыстардың белгілі бір түрін және осы қылмыстарды жасайтын субъектілерді жеке, терең зерттеуден тұратын іріктемелі тәсіл де бар. Қазіргі уақытта көптеген елдерге осы ең көп таралған тәсілді бірқатар ғалымдаратап көрсетеді. Осы тәсілдің негізгі артықшылығы оның латенттік қылмыстың нақты проблемасын зерделеуге негізделуі, оның негізгі детерминанттарын ашады, оның ауқымын дәл түсінуге көмектеседі және осының негізінде құқық қорғау органдары тарапынан осындай қылмысқа барынша жылдам және дәл ден қою шараларын әзірлеуге көмектеседі. Латентті қылмыстың жекелеген түрлерін зерттеу бір жағынан, осы құбылысты зерттеудің өзектілігін көрсетеді; екінші жағынан, мұндай зерттеулер әрдайым сәтті емес, себебі көп жағдайда шолу сипатында болады. Көрсетілгендей, латенттілік қылмысын осындай зерттеу оның кешенді зерттеуімен бірге немесе одан кейін жүргізілуі тиіс.

Әрине, латенттілік қылмысын зерттеудің шетелдік тәжірибесін зерделеу осы проблеманы түсінуімізді кеңейтіп, тереңдете алады. Жапониядағы сияқты, біздің елде де латентті қылмыстың тұрақты есебі жоқ, алайда Жапонияда бар осы мәселе бойынша уақытша Мемлекеттік зерттеу жобалары да жоқ, бұл қылмыстық статистиканың шынайылығы мен барлық қылмыстарға және атап айтқанда, Жасырын қылмысқа қарсы іс-қимыл жөніндегі шаралардың тиімділігі үшін белгілі бір алаңдаушылық туғызады. Бұл проблеманы зерттеу Біздің елімізде жалғастырылатын болады, ал қылмыстық саясатты қалыптастыратын мемлекеттік органдар Жасырын қылмыс проблемасын шешу туралы ойланады деп үміттенеміз, себебі қылмыстық статистиканың шынайы деректерінсіз қылмысқа қарсы күресті тиімді реттеу мүмкін емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Международный симпозиум по сокращению преступности. Токио, 2010.
2. Уэда К. Преступность и криминология в современной Японии. 1989. С. 71.
3. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. М., 1997.
4. Чу Се Джон, Джо ШаньШень, Морозов Н. Особенности преступности, уголовной политики, правосознания и правовой культуры в странах АТР //Закон. 2003. №3.

5. Морозов Н.А. Преступность и борьба с ней в современной Японии: дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2000.
6. Научно-исследовательский центр Национальной полицейской академии – Преступность в Японии в 2009г
7. Джон Д., ЕшикоФудхивара, Сами Сагисака. Решение не сообщать о сексуальных нападениях в Японии //Международный журнал о предупреждении преступлений и сравнительной криминологии. 2009
8. Герцензон А.А. Советская уголовная статистика. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид.
9. Шляпочников А. Актуальные вопросы совершенствования уголовной статистики //НКЮ СССР, 1997.
10. Советская юстиция. 1964. № 21. С. 22–24. 12 Захаревич Ф. Опыт юридической статистики // Журнал Министерства внутренних
11. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология. Учебник. М., 2010. С. 97. 20 Ельскене Т.Ю. Понятие латентной преступности // Российский следователь. 2005.
12. Оноколов Ю.П. Несовершенство военного права способствует зарегистрированной и латентной преступности военнослужащих // Военно-юридический журнал. 2010.
13. Антонченко В.В. Латентность преступлений, связанных с незаконным оборотом оружия в воинских формированиях //Военно-юридический журнал. 2009. № 4.
14. Морин А.В. Проблема латентности миграционной преступности // Миграционноеправо. 2010. № 3.
15. Лунеев В.В. Преступность XX века. М., 2005. С. 288.
16. Долгова А.И. Криминология. Учебник. М., 2010. С. 152.
17. Иншаков С.М. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности. ЮНИТ-ДАНА, 2011.
18. Долгова А.И. Криминология. Учебник. М., 2010. С. 152.
19. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология. Учебник. М., 2010. С. 97.